

Medische behandeling, controle en adviezen in de tuchthuizen van Arnhem en Antwerpen in de 17de en 18de eeuw

Een grappenmaker zei nog niet lang geleden : de rechters stoppen de gevangenis vol maar de dokters halen ze er wel weer uit !

Ook in vroeger eeuwen kon men het zonder onze esculaap niet stellen, al was hij toen speciaal wondheler, die weer zoveel mogelijk moest goedmaken en herstellen van wat de beul aan de gefolterde en getortueerde mens had bedorven.

Wijlen de Gorkumse medicus en internationaal bekend beoefenaar der historia medica, M. A. van Andel, sprak voor die veelszins sombere periode zelfs sarkastisch van « onze collega de beul » ! Een enkel citaat uit zijn vele artikelen over de chirurgijn in dienst der justitie, illustreert wat ik hier bedoel.

« De vindingrijkheid van de strafrechter zorgde er in de late Middeleeuwen en ook in de 16de eeuw wel voor, dat de chirurgijn aan wie de behandeling der slachtoffers van pijniging of lijfstraffen was opgedragen, niet over gebrek aan afwisseling kon klagen. De tortuur in al haar variaties, geselen, brandmerken, afsnijden van neus of oren, afhakken van vingers of handen, doorsteken van de tong, uitsteken van een of beide ogen en soortgelijke bloedige en verminkende lijfstraffen, waarmede onze voorvaderen niet zuinig waren, gaf aanleiding tot vaak langdurige behandelingen, die redelijk betaald werden. Zelfs kreeg de chirurgijn, wiens diensten door de justitie werden ingeroepen, opdrachten, waarbij hij gelegenheid had het bewijs te leveren, dat hij niet alleen de wondbehandeling beheerste, maar ook in andere opzichten voor zijn taak was berekend ».

Tot zover doctor Van Andel. Bijzonderheden daaromtrent vond hij

in tal van stadsrekeningen in de Noordnederlandse gemeentearchieven en andere bronnen. Daaruit blijkt tevens, dat deze medische behandeling, hetzij door de stadsheermeesters, hetzij door de scherprechter zelf, meest plaats vond in een of ander vertrek van de « vengnisse », de « stok », « opte poort », of hoe de gevangenis van die tijd nog verder mocht heten.

Toch mag niet uit het oog verloren worden, dat ook toen de gevangenisdokters nog altijd een dienende functie hadden, in tegenstelling met de beul of scherprechter.

Immers, in het licht van hun tijd bezien, waarin het recht vóór alles vergelding van het gepleegde misdrijf eiste, een vergelding die in onze ogen de schuld verre overtrof, verdienen de overheden van stad en streek, toch altijd nog de lof, dat zij moeite noch kosten spaarden om de veroordeelde voor ernstiger letsel of zwaardere invaliditeit dan tegen hem geëist was, te behoeden. Tegen de medewerking, welke de heelmeester hierbij verleende, kunnen moeilijk geldige bezwaren worden aangevoerd.

Iets anders is het echter, wanneer wij hem zijn kunst zien toepassen om een slachtoffer van een scherp of pijnlijk examen in het inquisitoire proces weer geschikt te maken voor een herhaling van die marteling der tortuur.

« Al stonden onze vroegere collega's, aldus weer doctor Van Aniel, tegenover het vraagstuk der foltering als middel tot bekentenis op een ander standpunt dan wij, sympatiek lijkt ons deze rol niet. Laten we echter voorzichtig in ons oordeel zijn : tussen de gevangenisdokter, die een ter dood veroordeelde zieke weer op de been helpt, of de militaire arts, die zijn gewonden voldoende oplapt, om ze opnieuw naar het front te sturen, en de chirurgijn, die de door de beul gebrande gaten van een van hekserij verdachte gevangene meesterde, bestaat geen essentieel verschil. En wat zijn zorgen voor de veroordeelde betreft, de kwalen welke hij behandelde, waren zwaar, ernstig en akuut, evenals de straffen uit zijn tijd. Of onze berechting van misdaden, die verminking en tucht heeft afgeschaft, aan onze gevangenisdokters een dankbaarder taak oplegt, valt moeilijk te beslissen ».

In elk geval een geheel andere, reeds tegen het einde der 16de eeuw, toen in de noordelijke Nederlanden de eerste tucht- en spinhuizen werden opgericht, die reeds ten dele het karakter onzer huidige strafgevangnissen en werkinrichtingen droegen.

De meeste tucht-, spin- en werkhuisen beschikten over een aan deze gevangenen verbonden geneesheer, meestal een chirurgijn; voor besmettelijke ziekten soms over een pest- en pokmeester, de laatste ook voor de behandeling van patiënten, die aan venerische kwalen leden, vooral in de havensteden. Het kwam ook voor, dat de zieke gevangenen voor eigen rekening een andere dokter konden laten komen dan die van het gesticht, waarin zij verbleven. Reeds in 1597 stelde Leidens sekretaris-dichter Jan van Hout vast, dat zieke gevangenen in het Amsterdamse tuchthuis in hun cel geregeld werden bezocht en medisch werden behandeld door de dokter van het huis; dat er toen nog geen ziekenzaaltje in die inrichting was, doch dat de regenten wel van zins waren mettertijd een aparte ziekenkamer aldaar in te richten. Door het verlies van het gehele tuchthuisarchief is het niet meer na te gaan of dit voornemen spoedig daarna of later is verwezenlijkt. In elk geval was de zorg voor de gezondheid der gevangenen, gemeten met de maatstaf dier dagen, geen onbelangrijk onderdeel van de « welfare » in deze gestichten. Maar, hieraan moet dadelijk worden toegevoegd, misschien nog meer in het belang der gestichtseconomie dan in dat der patiënten zelf.

Immers, zieke gevangenen konden niet werken en de inkomsten, waarop het tuchthuis dreef, bestonden uit de opbrengst van der gevangenen arbeid, welke zo hoog mogelijk moest worden opgevoerd, om het gesticht zonder schade, nadeel en kosten voor de gemeenschap te doen voortbestaan. De meeste vonnissen betreffende de tot vrijheidsstraffen veroordeelde delinkwenten luiden dan ook steevast, dat deze « met desselfs arbeyt » de kost moesten verdienen, hetzij gedurende een aantal jaren, hetzij hun leven lang. Een zieke gevangene was tijdelijk uit dit massale arbeidsproces in de « gestichtsfabriek » uitgeschakeld; de taak van de dokter was dus mede, de patiënt zo snel mogelijk beter te maken, opdat deze weer zelf zijn kost kon verdienen, zo mogelijk met een surplus ten voordele van het huis.

In dat licht nu moet men in de eerste plaats de medische zorg der tuchtelingen door daartoe aangestelde medische hulpkrachten bezien: hen voor de gestichtsarbeid geschikt maken en geschikt houden. Dit was niet enkel het geval in de gevangenen der 16de en 17de eeuw van het nieuwe type, dat toen in dienst was gesteld van de bestrijding der misdaad, landloperij en bedelarij en in het belang der maatschappelijke veiligheid, handhaving van orde en tucht. Dat was eveneens

het geval in de tucht-, spin- en werkhuizen, welke in de loop der 18de eeuw verzezen, waarvan die te Arnhem en Zwolle, beide bestemd tot provinciale tuchthuizen, en die te Breda, alle drie kort na elkaar opgericht, de duidelijkste voorbeelden zijn. In het archief van Hof en Rekenkamer voor Gelderland en in het Staatsarchief van Antwerpen vond ik te dezer zake enige interessante dokumenten.

Te Arnhem, waar Arend Regter (ook gespeld Rigter) in 1712 tot eerste opzichter (elders binnenvader en cipier genoemd) van het pas opgerichte tuchthuis was aangesteld (1), had deze tevens tot taak de gedetineerden aan het werk te zetten en te houden, en te zorgen, dat de opbrengst van hun arbeid de kosten der gestichtsexploitatie dekte. Een taak, die zelfs deze toegewijde suppoost op de duur te veel werd, toen bleek, dat er in zijn strafinrichting allerlei invalide, psychopatische en zieke personen, ten dele ook uit andere gestichten overgenomen en reeds vóór 1712 door Gelderse rechtbanken veroordeeld, een nadelige invloed hadden op die gestichtsexploitatie. De opbrengsten verminderden sterk, terwijl de uitgaven steeds toenamen.

Als gevolg van deze ongunstige uitkomst droeg het Hof van Gelderland, dat als hoogste rechtsprekend kollege in dit gewest de zorg droeg voor de instandhouding van het tuchthuis, aan de opzichter op, rapport uit te brengen of gegevens te verzamelen over de geestelijk gestoorde gedetineerden. Verder verzocht het de gestichtsdokter de lichamelijk gebrekkigen, invaliden, zieken en vooral de oogpatiënten te onderzoeken en daarover aan het Hof rapport uit te brengen, terwijl de vroedvrouw der stad Arnhem een vrouw moest visiteren, die voorwendde zwanger te zijn, vermoedelijk om vermindering van straf te krijgen.

Een deel dezer medische rapporten is bewaard gebleven in de archieven van het Gelderse Hof en berust thans in het Rijksarchief te Arnhem. Ik wil uit de inhoud er van enkele specimina aanstippen om een indruk te geven van de wijze waarop ruim twee eeuwen geleden een gevangenisdokter rapport uitbracht en zich van zijn taak kweet. Bovendien zijn dit soort medisch-historische dokumenten zeer schaars bewaard gebleven en dus weinig voorhanden.

(1) Zie daarover meer uitvoerig mijn bijdrage in « Economisch-Historisch Jaarboek », dl. 27 (1958) : Tewerkstelling van gedetineerden in het Arnhemse tuchthuis gedurende de 18de eeuw, blz. 39-80.

11 oktober 1717. Rapport betreffende de visitatie van lichamelijk gebrekkige mannelijke gedetineerden door dr. J. B. Becker.

Aan de E. Mog. Heeren van den Hoove en van de Reekenkamer in Gelderlandt.
Ed. Mog. Heeren,

Den ondergescr., sig vereert hebbende gevonden met UED. Mog. ordres, vervat by resolutie van dato 2 October 1717 desen annex, om sig te begeven nae 't tught-huys alhier en de tugtelingen, die bijna blind en gebrekkelyk aan haar gesigt, en andere die met lammigheid geincommodeert soudén wesen. te visiteren, vindt hy alsnu verplicht om met alle respect aan UED. Mog. te rapporteeren, dat hy de geordineerde visitatie gedaan en bevonden heeft, dat :

Jan Frederik, (een heyden bij sententie van de stad Bommel in dato den 29 Augustus 1716 gecondemneert voor den tyt van 20 jaeren), aan de welke in de voorleden soomer soo innerlyk als uiterlyk al verscheide middelen aan syn oogen zyn geapliceert, dog sonder eenig effect, syne oogen uitterlyk nog redelyk wel gestelt zyn, maar by nader ondersoek bevonden, dat den appel van beide oogen van binnen naar agteren sig geheel swart en klein verতোont en naar alle apparentie eenige verstopping in de nervus opticus sal zyn, en ofschoon de selve nu nog wel eenigszins sien kan, dog niet met alle onderscheid, staat voor al te dugten, dat dit touval meer tounneemen en dezelve in korten heel blint werden sal.

Gerrit de Bakker (den 29 augustus 1709 by de stad Sutphen gecondemneert voor 15 jaeren) vinde heel swack van gesigt; 't eene oog is met een cataracta of vlies bezet en 't andere is heel waterig, waardoor alles niet wel onderscheiden en kan werden, en naar 't seggen van die geen, die by hem sitten, niet meer in staat om sig selfs te kunnen reinigen.

By Christ, (is van Doesburgh ende by sententie in dato den 3 July 1714 gecondemneert voor 30 jaeren), hebbe aan de oogen niet veel onderscheid kunnen merken; deselve klaagde dat dit ongemak door in 't duister lang te sitten, gewaar was geworden, en is nog in staat om by den dag te werken, maar des avonds by 't ligt zeer weinig, vermeene dat deselve door medicynen nog eenigsins soude kunnen geholpen, waartoe voor eerst een watertje en pillen verordineert zyn.

Jan Theunissen, (is by 't gerichte van Overbetuwe den 28 July 1716 gecondemneert voor 4 jaeren), heeft mede een vlies in 't linker oog, waardoor niet wel in staat is, om met distinctie veel te doen. 't gesigt van 't regter oog is nog redelyk dog swack.

Arien, (een Heyden, by de stad Bommel den 29 augustus 1716 gecondemneert voor 25 jaeren), heeft wel wat duisterheit in de oogen, maar vertrouwe, dat by deselve dit gebreck nog veel door 't gebruik van een bekwame bril soude kunnen geholpen werden.

Jordaan Hendriks, (een Heyden, bij Bommel den 29 augustus 1716 gecondemneert voor 20 jaeren), is de linkerarm tot halverwege aan de schouder af, waardoor deselve tot handwerken onbekwaam is.

Jan de Iersman, (by sententie van het Hof den 23 Mey 1713 gecondemneert voor 10 jaeren), is voor meer als een jaar met pyn, hardigheid en bloudigheid in de beenen gekweld gewesen en syn daartoe al verscheide medicinen door my verordineert, dog

sonder eenige vrugt, daarby hebbe deselve dikwijls heel raasende en geck bevonden.

Ysaak, (by sententie van het Hoff den 14 februari 1714 gecondemneert voor 5 jaeren), heeft voor eenige tyd geklaagt over een hardigheid en swelling met pijn in 't dikke van 't been naar boven, 't welk nu 't meest wederom verdweenen is, daarbenevens is deselve veeltyts als halv geck.

Claas, (by sententie van het Hoff den 16 augustus 1713 gecondemneert voor 25 jaeren), is een oud man en voor desen mede wel met pijn in 't lyf gekweld gewesen en klaagt num. dat hy dikwijls een groote pijn in de lies en op 't dikke van 't regter been gevoelt.

Waarmede de onderges., vermeenende aan hem gegevene ordre voldaan te hebben, sal deselve in alle onderdanigheid afwagten, wat UED. Mog. desen aangaande verders sullen gelieven aan te bevelen.

J. B. Becker MD.

Van behandeling dezer rapporten blijkt in de stukken van het Hof van Gelderland verder niets meer. Vermoedelijk zijn zij verloren gegaan.

Toch zijn er in hetzelfde archiefdepot nog enkele andere bescheiden, die vooral een kijkje geven op de hygiënische toestanden in onze oude gevangenissen. Immers, de geregelde en voortdurende reiniging van het lichaam, van de bewoonde vertrekken, ja van het gehele gebouw, is in het gesticht voor oud en jong een der eerste voorwaarden en belangrijkste middelen om ziekten te voorkomen, besmetting van gezonden door zieken te beperken, de algemene gezondheidstoestand te bevorderen en aldus samenleving mogelijk te maken. Reinheid was steeds een trouwe gezellin der gezondheid.

Dat daaraan in onze vroegere gestichten, gast- en weeshuizen, tucht- en spinhuizen en in de velerlei andere inrichtingen, door de filantropie en overheidszorg van vroegere geslachten in het leven geroepen, vaak alles ontbrak, kan niet worden ontkend, al moet dadelijk worden toegegeven, dat wij juist op dit punt uit de geschiedenis van ons vaderlandse gestichtswezen wel zeer onvoldoende zijn ingelicht. Van vele dezer oude instellingen bestaat weliswaar een beschrijving, doch dan steeds in hoofdzaak van de geschiedenis van de bouw, van het uiterlijk, de financiën en het bestuur. Van het leven daarbinnen leest of verneemt men weinig; over de zorg voor de gezondheid en het algemeen geestelijk welzijn der verpleegden en andere gestichtsbewoners wordt niet of slechts met enkele woorden gerept.

Voor een deel is dit te wijten aan de schaarsheid der gegevens in de gestichtsarchieven zelf of in de openbare archieven. Verder lijkt het er veel op, dat onze voorvaderen het nooit nodig hebben geacht over de eerste voorwaarden van 's mensen levensgeluk en tegenspoed, gezondheid en ziekte, ook binnen de gestichtsmuren veel op te tekenen. Alleen als er besmettelijke ziekten dreigden, werden er enige maatregelen voorgeschreven, toegepast en soms beschreven in hun uitwerking en gevolgen, middelen, die ons thans vaak voorkomen weinig anders dan kwakzalversmiddelen te zijn.

Het bestuur van het tuchthuis te Arnhem en vooral de tuchtmeester, opzichter, binnenvader, cipier of hoe hij verder naar zijn qualiteit mocht worden aangeduid, hadden vooral veel te stellen met de door geslachtsziekten aangetaste gedetineerden, omdat deze niet konden werken, door hun celgenoten werden gehaat en verafschuwd, niet zonder reden door de vrees voor besmetting, terwijl de gevangenisarts hen (of haar), niet kon helpen, althans niet in de ernstige gevallen. De geneesmiddelen daarvoor ontbraken; de aard der ziekte was nog onvoldoende bekend; een doeltreffende behandeling werd bemoeilijkt door gebrek aan een mogelijkheid tot isolatie der lijdens.

Ook hiervan een paar medische attesten. Het eerste geval betreft een vrouwelijke tuchteling :

De Heeren commissarissen tot de saeken van 't Tughthuys deser provintie, ter vergadering voorgedragen hebbende, den opsighter van 't voorn. Tughthuys bij haer Edelen was geweest ende bekennt hadde gemaekt, hoedat Annetjen Thyssens, by sententie van desen Hove in dato den 14 september deses jaars 1719 in 't Tughthuys voor den tijd van ses jaren geconfineert zynde, aan hem, opsighter, hadde te kennen gegeven, dat sij vóór dato van haar confinement met de venus siekte besmet zijnde geweest, daer van wel genesen was, maer datvsigh deselve siekte wederom alnu so sterk openbaerde, dat reets verscheidene gaeten in haer lichaam waer(en) gevallen.

Dat den medicinae doctor deselve gevisiteert hebbende, hadde verklaert, dat deselve daarvan beswaerlijck soude kunnen genesen worden.

Waerop by Hoff en Rekenamer gedelibereert en in achtting genomen zyn, dat de voorscr. ziekte so swaer is en dickwils van dat gevolg soude kunnen wesen, dat daardoor anderen soudens worden aangestoken, is goetgevonden en verstaen, dat de voorn. Annetjen Thyssens uyt haer voorscr. confinement sal worden ontslaegen, geschiedende sukx bijdesen, so nogtans, dat deselve van nu af aan in plaetse va na expiratie van de ses jaeren, voor dewelke sij bij opgamelte sententie was gecondemneert in 't tughthuys te sitten, sal zijn en blijven gebannen buiten dit Fürstendom en Graafschap om daer noijt weder binnen te comen bij poene van swaerder an den

lijve gestraft te worden, indien sij immermeer weder daer binnen gevonden moghte worden.

Gedaen en gearresteert in den Rade van Gelderland, te Arnhem, den 29 November 1719.

Het tweede geval betrof een mannelijke gedetineerde, die ook al, ernstig ziek zijnde, met zijn kwaal werd ontslagen. En nog wel door een achterdeurtje om geen voorbeeld te stellen voor het verkrijgen van een verdacht ontslagbewijs, dat tevens de onmacht van de hem behandelende medicus demonstreerde :

Ter vergaederinge ingecomen ende gelezen zijnde de requeste van Arent Rigter, opsichter in 't Tughthuys deser provincie, daer bij te kennen gevende, hoe dat de venus sieckte, waermede den geconfineerde Hans Berlaing besmet is, daegelycks meer en meerder was toeneemende; sodanigh ook dat volgens de verclaeringe van den med. doctor geen hoope tot genesinge van den selven meer overigh sou zijn, sonder dat alvorens op een afgesonderde plaetse wierde geset en aldaer met groote kosten door den selven te stoven en te doen quylen, de genesinge wierde getenteert, waertoe noghtans geen een gemack in 't huys geappropriert noch bequaem sou zijn; dat ondertussen niet sonder fundament te dughten, indien niet al bereijts dese quale omtrent die bij den selven in een hock sitten, en waervan één claeght sigh niet wel te bevinden, sigh moght hebben ontstooken, dat door dese besmettinge 't gansche huijs sou kunnen werden geïnfecteert; versoekende 's Hoves resolutie te mogen hebben hoe sigh in desen te gedraegen.

Waerop gedelibereert zijnde, is goetgevonden en verstaen, gelet 't gemelte toeval van swaerder gevolg sou kunnen wesen, den Tughthuysmeester bij desen te autho-riseren, om den geconfineerden Hans Berlang uijt sijn confinement te ontslaen en den selven in alle stilte te laeten gaen, nae den selven alvorens aengeseijt en vermaent te hebben van sigh wel te waghten, dat hij sijne sententie van den 13 October 1713, waerbij hij voor altijd gebannen is uyt de provincie, bij poene van de doot, niet overtrede, maer dat hij sigh terstont buijten dese provincie sal hebben te be-given ende sigh niet verstouten daerbinnen oijt weder te laeten vinden bij poene als bij vooscr. sententie gestelt.

Aldus gearresteert in den Rade van Gelderland t'Arnhem den 28 Maert 1722.

Ook waar de oorzaak en aard der ziekte een geheel andere was, maar de patiënt ongeneeslijk en niet in staat om te werken bleek, werd op medisch advies wel tot zijn ontslag besloten. In het geval van Hendrick van Bommel was niet alleen de doctor medicinae, doch ook de chirurgijn geraadpleegd.

Voordracht tot ontslag van een gedetineerde op medisch advies of attest 1727.

Den opsichter in 't tughthuys deser provincie aan ons hebbende geremonstreert,

dat hij aan Hendrick van Bommel, gewesen binnen vaeder van 't borgeren kinderen weeshuijs binnen Nijmegen, volgens sententie van UEd. gecondemneert int voorn. tughthuijs, om gedurende sijn confinement met sijn handen werk de kost te winnen, wel werk had gegeven, edogh den selven ten eenemaal buiten staet en onbequaem bevonden om de kost met arbeijden int voorscr. tughthuijs te kunnen verdienen, hebben wij om van den toestand van desen geconfineerden volcomen geïnformeert te zijn, raedsaem geoordeelt den selven te doen visiteren door den medecinae doctor en chirurgijn, welke nae gedane visitatie ons dan hebben gerapporteert, dat sij desen geconfineerden bevinden met een gedurige schuddinge en bevinge aan beide handen behebt te zijn, waarmede den geconfineerde voorgeeft wel 20 jaeren geincommodeert te zijn geweest; dat sij medicijns daerenboven attesteren, dat desen geconfineerden sijne ogen met een cataracta off vlies zijn beset, waarom sij medicijns verclaeren dat door een als ander desen Hendrick van Bommel wel buiten staet en onbequaem is om te kunnen arbeijden.

Het gevolg was, dat deze gedetineerde teruggezonden werd naar zijn woonplaats Nijmegen met het volgende briefje aan de regering dezer stad, waarvan het bestuur hem te Arnhem had laten gevangen zetten wegens een gepleegd zedendelikt in het weeshuis te Nijmegen.

Wij hebben nae dit ontfangen rapport niet kunnen stille staen om aan UEd. daarvan kennis te geven en den selve daerbij te versoecken, dat gelieven te considereren, dat 't Tughthuijs geërigeert zijnde voor luijden, die in staet en bequaem zijn om met haer handen werk de kost te kunnen winnen, immers die tijde der condemnatie en wanneer in 't tughthuijs worden gebragt, daertoe in staet te zyn, desen Hendrick van Bommel also geen subject is voor 't voorscr. tughthuijs om aldaer in gevolge UEds. sententie met sijne handen de kost te kunnen winnen.

Ende dat UEd. derhalven ten aensien van de verpleginge van desen Hendrick van Bommel de nodige ordres willen stellen, off omtrent den selven sodanig anders resolveren, als UEd. sullen vermenen te behoren, dewijl tot laste van de domeinen deser provintie 't onderhoud van dusdaneg geconfineerden geensints kan comen, waertoe ons dan sullen verlaeten, eyndigende hiermede, bevelen wij UEd. enz.

Natuurlijk kwam het ook toen meermalen voor, dat gedetineerden in een gevangenis niet altijd even gemakkelijke noch dankbare patiënten waren en soms opzettelijk de behandeling tegenwerkten of hun kwalen lange tijd verzwegen.

Ook daarvan een staaltje blijktens een ander attest.

Medisch attest inzake de behandeling van een aan hoofdzeer (favus?) lijdende gedetineerde in het tuchthuis. 1799.

Op order van de Burgers Richters, Stoffenberg en Van Aldewerelt als Commissarissen van den Hove van Justitie des voormaligen gewest van Gelderland, verkla-

ren wij ondergetekende, Med. Doctor F. H. C. Hoff en Chirurgijn G. J. van Wij, van het Tughthuis alhier, dat wij successievelyk gevisiteert en geëxamineert hebben zekeren Evert de Ruijter;

dat dezelve bij zijne komst in het tughthuis laboreerde en volgens zijn zeggen van jongs af gelaboreert heeft aan een afschuwelijk en kwaataartig Hoofdzeer, waar door hij genoegzaam van alle zyne hairen ontbloomt was. Dat dit ongemak toen door den tweeden ondergetekende door het appliceeren van pekpleisters is hersteld geworden, met dat gevolg, dat de hairen van 't hoofd in een genoegzame hoeveelheid weder zijn te voorschijn gekomen.

Dat het waarschijnlijk is, ('t geen dikwijls onvermijdelijk is), dat een klein gedeelte van de huid des hoofds, door de voornoemde pekpleisters ongeraakt is gebleven, of niet genoegzaam aan gem. pleisters is vastgekleefd geweest, zo dat op die plaats de hairbollen of wortels der hairen niet hebben kunnen uitgeroeid worden.

Dat zulks ook thans de waarschijnlijke oorzaak is, dat op die plaats of plaatsen wederom beginselen van het gemelde zeer of kwaal zig geopenbaart hebben, 't welk den geconfineerde verzuimt heeft, vroegtijdig aan ons (ter gemakkelijke herstelling) te kennen te geven.

Dat dat hoofdzeer wel kwaadartig en afschuwelijk, dog geenzints besmettelijk is en door gene andere middelen dan door bovengemelde pleisterbehandeling radicaal kan en behoort geneezen te worden.

Dan welker applicatie den geconfineerde, (onder vals voorwendsel als of de uitvoering onverdraaglyk was), nu volstrekt blijft verwijgeren. In waarheids oirconde hebben wij deze verklaring gegeven en getekent binnen Arnhem den 24 October 1799.

(w. g.) F. H. C. Hoff.

(w. g.) G. J. van Wij.

Desniettemin werd de funktie van gevangenisdokter, chirurgijn en vroedvrouw wel geambiëerd. Sollicitaties en deklaraties als de nu volgende heb ik voor de 17de en 18de eeuw in diverse Noordnederlandse archieven aangetroffen, de volgende slechts als typen van dergelijke dokumenten.

Sollicitatie naar de betrekking van geneesheer aan het tuchthuis.
1731.

Aen die Ed. Moogende Heeren Raden en die van Rekeninge des Fürstendoms Gelre en Graafschaps Zutphen.

Ed. Moogende Heeren,

Geeft seer onderdaniglyk t'kennen Adr. Comans, Med. Doctor, hoe dat door het afsterven van wijlen Doctor L. Umbgroeve is coomen t'vaceren het bedienen van d'gevangenen op desen Hove mitsgaders in 't Tughthuys, in qualiteit als Med. Doctor. En alsoo UE. Ed. Moogenden sekerlyk wederom een ander bequaam Med. Doctor in plaatse van d'overledene sult gelieven t'benoemen, soo is des suppliantes

onderdanigste bede, dat UEd. Ed. Moogenden in plaetse van wijlen den overledene dr. L. Umbgroeve hem met het bedienen van desen Hove en Rekenkamer in voornoemde qualiteit sullen gelieven t'begunstigen.

(Arnhem) 13 Februari 1731.

T'welck doende

A. E. Comans.

Deklaratie van de stadsvroedvrouw te Arnhem wegens visitatie van een vrouwelijke gedetineerde, die voorgaf zwanger te zijn.

November 1713. Door ordre van d'WelEd. Heeren van den Hoove van Gelderlandt heeft Johanna van Beeck, huysvrouw van Jacobus van Heusden, als ordinaris vroetvrouw deses stadt Arnhem, gevisiteerd in het Tughthuys alhier seeker vrouws-persoon, welke voorgaff dat swanger was, waervan sy vroetvrouw voornoemt het contrarie heeft bevonden op den 3 November 1713, voor welke visitatie haer naer ouder gewoonte toecomt eene somma van 5 gulden, van welke somma sy met schuldig respect verzoekt UWelEd. ende waerde Heeren ordonnantie ten fine van betalinge.

Ook in het Antwerpse tuchthuis, waarvan ik de korte historie beschreef in het Antwerps Archievenblad van 1931 (2), was het met de medische en hygiënische verzorging der gedetineerden in de 17de eeuw niet bijster goed gesteld. Ook daar klaagde de huismeester en cipier, Jacob Jansen Boy, in 1617 steen en been over wat er niet was en wat er wel moest zijn in het belang der gezondheid. Die gebreken en tekorten, zo klaagde hij, waren oorzaak van « groote opsprake ende hakelinghe vande gemeynte, gelijk oock doet den grooten stanck door faulte vande privaten ».

Deze slechte toestand in het tucht- of dwinghuis, een overigens zo zindelijke en schone stad als Antwerpen inderdaad onwaardig, was tevens oorzaak, dat het aantal zieken onder de gevangenen abnormaal groot was. Ook dat die ontoelaatbare lichamelijke verzorging veel kritiek uitlokte van de buitenwacht.

Wel had huismeester Boy getracht om deze ellende zo veel doenlijk te verhelpen « om syn conscientie wel te quiteren », doch alléén kon hij ook niet alles doen. Het stadsbestuur keek het blijkbaar gelaten aan, dat het aantal ernstige zieken op de nog geen honderd tuchte-

(2) Zie ook mijn boek : *Geschiedenis van het Gevangeniswezen hoofdzakelijk in Nederland over dit tuchthuis en andere Belgische straf- en bewaringsgestichten*, 's Gravenhage, 1958, passim.

lingen steeg van 6 op 10, van 10 op 15 en hoger en bestendig 18 tot 20 bedroeg.

Als oorzaken daarvan noemde de in geweten bezwaarde Boy « alderhande corruptiën ende vuylicheyte, soe van pocken, cravagie, sweren, clapooren, — vermoedelijk venerische liesgezwellen —, ende andere lelycke accidenten ». Ook in de Noordnederlandse tucht- en spinhuizen kwamen deze ziekten en kwalen onder de gedetineerden destijds veel voor, speciaal in de havensteden en dit om begrijpelijke oorzaken en redenen, welke voor mijn lezers geen nadere uitleg behoeven.

Om nu de gevaren van besmetting, daaruit ontstaande, zoveel mogelijk te weren, had de zorgzame cipier, concierge of huismeester reeds op eigen kosten een « doctoer » en « barbier » aangenomen, hun respectievelijk 50 en 36 guldens salaris jaarlijks toegezegd, om hem en de gevangenen van al die ellende af te helpen. Deze medici moesten daarvoor dagelijks eens, soms meermalen als het nodig bleek, in het tuchthuis komen om de zieken « te comen visiteren », « vermaken ende cureren ».

Bovendien had de huismeester ook nog de door de geneeskundigen voorgeschreven medicijnen en verplegingsartikelen ten behoeve van de zieke gevangenen moeten bekostigen, die met geen driehonderd gulden jaarlijks waren goed te maken.

Evenmin werden hem vergoed de uitgaven « om de gevangenen soe in den couden winter als andere ordinaerlycke coude van vierte, — dus van verwarming —, te versoen », waarmede al weer ruim 50 gulden was gemoeid. En doordat het Antwerpse tuchthuis in tegenstelling met de meeste Hollandse meer gedetineerden cellulair of met tweeën in één cel had geplaatst, was voor elk dezer bewoonde vertrekken dus een vuurpan nodig, waarin gloeiende kolen of turf lagen om de temperatuur enigszins dragelijk te maken. Maar de kosten voor de huismeester waren er zoveel hoger door.

Voor staving der waarheid van zijn beweringen beriep huismeester Boy zich inzake zijn zorg voor de gevangenen op het oordeel van de door hem te hulp geroepen doctoer en barbier. Zij beiden onderstreepten zijn klachten evenals dit ook deed de door het stadsbestuur aangestelde superintendent Jonker Pauwels van Halmale, « die hetselve tuchthuys nu over de 2 jaren lanck (van 1615 tot 1617) continuelyck heeft gefrequenteert ende op alles wel gelet ende ondersoeck gedaen heeft ».

Misschien is het aan diens invloed en persoonlijk optreden te danken geweest, dat op de duur de ongunstige medische en hygiënische toestanden in deze reeds lang verdwenen en thans geheel vergeten Antwerpse gevangenis, tevens werkhuis en bedelaarsasyl, verbeterden. Want in de tweede helft der 17de eeuw zijn dergelijke klachten althans niet geboekstaafd, voor zover het stadsarchief ons daarover kon inlichten.

Ten besluite van dit overzicht belanden we in de 19de eeuw, de eeuw, waarin het gevangeniswezen zowel in België als in Nederland eindelijk landelijk werd geregeld en georganiseerd. Bij die landelijke organisatie, voor het eerst door Koning Willem I op 4 november 1821 afgekondigd, behoorde ook het eerste reglement omtrent de geneeskundige dienst in de gevangenissen en voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van kracht verklaard op 10 februari 1823.

Voortaan zou deze medische dienst ressorteren onder supervisie van de Inspekteur-generaal van de geneeskundige dienst in het Rijk en de uitvoering er van werd in handen gelegd van de officieren van gezondheid, actief of gepensioneerd. Waar garnizoensartsen beschikbaar waren, deed men bij voorkeur op hen een beroep, doch zij bleven in deze functie ondergeschikt en verantwoordelijk aan de Inspekteur-generaal.

Het ontbrak nu spoedig niet aan reglementen, instructies, invulstaten en andere paperassen, welke deze heren gevangenisdoktoren ter navolging en bewerking werden voorgelegd. Het was en werd steeds meer een lawine van papieren, om ziektegeschiedenissen, sektieverrichtingen enz. enz. te beschrijven, doch het sterftcijfer onder de gedetineerden bleef hoog, de ziekenkamers in de gevangenissen voldeden niet aan minimale eisen en de doktoren werd angstvallig voorgeschreven met welke geneesmiddelen uit de garnizoensapoteken zij het best en vooral het goedkoopst de meest voorkomende kwalen konden bestrijden.

Want op de minste kosten voor het gevangeniswezen kwam het ook bij deze dienst aan, art. 19 van bedoeld reglement bijvoorbeeld ten bewijze, dat aldus luidt :

« De officieren van gezondheid, die bij de voormelde huizen, te weten de strafgevangenissen, zijn aangesteld, zullen zich te hunnen koste moeten voorzien van de benodigde chirurgicale instrumenten ».

Of anders wel artikel 15, waarin gewaagd wordt van afgekeurde

en pensioentrekkende officieren van gezondheid, nog goed genoeg voor een sedentaire medische post in een of andere gevangenis. Maar hun toelage als gevangenisdokter werd afhankelijk gesteld van de grootte van hun pensioen en de eerder beklede rang, om het zo goedkoop mogelijk af te kunnen. Hier ook was goedkoop duurkoop!

Sympatieker in dit reglement van 1823 is het consigne aan de officieren van gezondheid om bij hun dienst in de gevangenis toch alles te doen en te bevorderen tot behoud van de gezondheid der gedetineerden. De goedkoopste middelen daartoe waren weer hun zorg voor « zindelijkheid der vertrekken, versche lucht, verschooning op het lijf, juiste voeding, gepaste bezigheid en beweging ». Hoe doeltreffend en goed bedoeld ook, dergelijke voorschriften werden bemoeilijkt in hun goede uitwerking door de vaak eeuwenoude, bedompte gebouwen, die ook toen in gebruik bleven als gevangenissen en huizen van bewaring. De zuinige koopman-koning Willem I dacht er niet aan voor reeds toen noodzakelijk geachte nieuwe straf- en bewaringsgestichten geld te spenderen. En daardoor bleef ook het « reglement omtrent de geneeskundige dienst der gevangenissen » van 1823 in zijn goede konsekventies voor een groot deel een maatregel op papier.

Dat kan trouwens van de meeste dienstvoorschriften inzake deze materie en uitgevaardigd zowel in Nederland als in België gedurende de 19de eeuw, worden gezegd. De circulaire met een te Brussel in 1823 door koning Willem I uitgevaardigd aanhangsel en toegezonden aan alle toen in de gevangenissen in beide landen te werk gestelde officieren van gezondheid, geeft bijvoorbeeld gedetailleerde aanwijzingen betreffende het invullen van ziekenstaten, ziekenrapporten, geneesmiddelenvoorziening en andere administratieve rompslomp.

Doch over de uitkomsten en resultaten der medische diensten zijn de beschikbare gegevens tot omstreeks 1850 allesbehalve optimistisch. Het volsta met een generaal en globaal percentage van \pm 1840 te noemen : België 11-17 overledenen per 100 behandelde zieken in strafgevangenissen ; Nederland 12-20 %. In de huizen van bewaring, van verzekering, van arrest en justitie in beide landen, waren die cijfers wat lager.

Een even merkwaardig als voor die tijd prettig aandoend ministerieel besluit ten behoeve van zieke gedetineerden was het in 1843 uitgevaardigd voedingsvoorschrift, waarin ook bier en wijn niet ontbraken, een der oudste diëtistische aanwijzingen, waarin onze moderne

voedselspecialisten mogelijk een kolfje naar hun hand, of wel stof tot critiek zullen vinden. Jammer maar, dat de belangstelling der overheid zich toen nog niet richtte op passend voedsel voor de *gezonde* gedetineerden, die heel de 19de eeuw door maar al te vaak de fiolen van hun toorn en afkeer uitstortten over de huns inziens ontegenzeggelijk eenzijdige en eentonige gevangeniskost.

A. Hallema (Breda).